

УДК 379.8(09)

Тетяна Корнієнко,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри соціальної
педагогіки і соціальної роботи
Глухівського національного
педагогічного університету
імені Олександра Довженка

ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОЗВІЛЛЕВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШКОЛЯРІВ У РОБОТІ ДИТЯЧИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Стаття присвячена розгляду питань організації дозвіллевої зайнятості дітей шкільного віку другої половини ХІХ – початку ХХ століття. Указується на важливість даної проблеми. Розглядаються підходи до ролі та значення дозвілля для розвитку особистості дитини. Розкрито внесок громадських організацій та об'єднань для дорослих в забезпечення дозвіллевої зайнятості школярів. Звернено увагу на діяльність кооперативів у сфері вільного часу. Схарактеризовано педагогічні можливості дитячих громадських організацій та об'єднань у задоволенні дозвіллевих потреб дітей шкільного віку. Показано різноплановість діяльності організацій та об'єднань. Наведені приклади діяльності деяких дитячих організацій та об'єднань (товариств).

Ключові слова: дозвілля; види дозвіллевої діяльності; дитячі організації, об'єднання (товариства); школярі.

Статья посвящена рассмотрению вопросов организации досуговой занятости детей школьного возраста второй половины ХІХ – начала ХХ века. Указывается на значимость данной проблемы. Рассматриваются подходы к роли и значению досуга для развития личности ребёнка. Раскрыто вклад общественных организаций и объединений для взрослых в обеспечение досуговой занятости школьников. Обращено внимание на деятельность кооперативов у сфере свободного времени. Дана характеристика педагогическим возможностям детских общественных организаций и объединений в удовлетворении досуговых потребностей детей школьного возраста. Показано разносторонность деятельности организаций и объединений. Приведены примеры деятельности некоторых детских организаций и объединений (товариществ).

Ключевые слова: досуг; виды досуговой деятельности; детские организации, объединения (товарищества); школьники.

The article is devoted to the issues of schoolchildren's leisure activity of the late XIX – early XX centuries. The importance of the problem is indicated. Approaches to the role and importance of leisure for the child's development are considered. The contribution of community organizations and adults' associations in providing pupils' leisure activity is revealed. Attention is paid to the activities of cooperatives in the field of free time. Pedagogical possibilities of children's public organizations and associations to meet the pupils' needs in leisure activity are determined. Activity diversity of the organizations and the associations is shown. The example of some children organizations and unions are given.

Key words: *leisure; types of leisure activities; children organizations and associations (partnerships); schoolchildren.*

На сучасному етапі культурного й духовного оновлення суспільства в Україні пріоритетним напрямом національної освітньої системи визначено всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, розвиток її здібностей та обдарувань. За таких умов зайнятість дітей шкільного віку у сфері вільного часу викликає особливий інтерес. Адже, як свідчать реалії сьогодення, саме дозвіллева зайнятість дитини може слугувати як рушійною силою в розвитку її кращих якостей та здібностей, так і створювати відповідні умови для прояву небажаних, а нерідко й асоціальних проявів.

Потужним резервом для педагогічно керованої, доцільної організації вільного часу виступають дитячі громадські організації, як осередки дитячої ініціативи і самодіяльності для задоволення різноманітних дозвіллевих інтересів та потреб. Проте, як свідчить практика, повноцінне використання потенціалу дитячих організацій для соціально-особистісного розвитку школяра не можливе без осмислення історичних надбань.

Аналіз сучасної науково-педагогічної літератури засвідчив, що у даному контексті науковцями досліджується досить широкий спектр питань, зокрема: психолого-педагогічні аспекти дозвілля, його роль у розвитку та самореалізації особистості (М. Аріарський, О. Гриценко, І. Зязюн, М. Каплан, В. Кірсанов, І. Новікова, Н. Цимбалюк та ін.); проблеми соціалізації та формування особистості дитини в колективі (К. Волков, О. Киричук, О. Лутошкін, Г. Люблінська, С. Максименко та ін.); особливості розвитку дитячого руху від історії до сучасності (Л. Алієва, М. Басов, М. Богуславський, Ю. Жданович, В. Окаринський, Р. Охрімчук, Ю. Поліщук, І. Руденко та ін.).

Питання доцільної організації вільного часу дітей шкільного віку другої половини XIX – початку XX століття у своїх працях порушували науковці В. Данилевський, Н. Дебальський, М. Демков, Є. Мединський, А. Пятковський та ін.; роль дитячих організацій та об'єднань для розвитку дитини – В. Кіменталь, С. Крюков, Т. Лубенець, В. Невський та ін.

Мета статті: показати роль громадських організацій (дитячих та дорослих) для забезпечення дозвіллевої зайнятості, створення відповідних

умов для задоволення різноманітних дозвіллевих потреб та інтересів дітей шкільного віку у другій половині XIX – на початку XX століття.

Як свідчать історико-педагогічні джерела, питання організації вільного часу школярів у другій половині XIX – на початку XX століття стають провідними на різноманітних з'їздах, організаторами яких виступали громадські установи. Так, 3–7 січня 1908 р. у м. Петрограді відбувся Всеросійський з'їзд діячів товариств народних університетів та інших просвітницьких закладів приватної ініціативи. 1–7 липня 1911 р. пройшов Перший Всеросійський з'їзд з бібліотечної справи (м. Петроград). Через кілька місяців після цього у Москві відбувся Перший Загальноземський з'їзд з народної освіти. Питання розумної організації вільного часу піднімалися і на Першому Всеросійському з'їзді з питань народної освіти (22 грудня 1913 – 3 січня 1914 р. м. Петроград). У 1913 р. у Києві проходить Всеросійський Кооперативний з'їзд, який дає початок широкій діяльності кооперативів у дозвіллевій сфері. Створення спеціальної секції з проблеми організації «розумних розваг» на Харківському з'їзді з питань організації розумних розваг для народу, що відбувся 7–12 липня 1915 р. дозволило побудувати стратегію організації діяльності у сфері вільного часу, виділити пріоритетні завдання та шляхи їх вирішення. Вагомий внесок у розробку питань організації дозвілля зробили Загальноземські збори з просвітницьких заходів, скликані Ярославською губернською земською управою 3–7 серпня 1915 р. [6]. Проте не лише громадські організації піднімали питання педагогізації дозвіллевої сфери. Обговорення та дебати викликали виступи щодо проблеми дозвіллево-освітньої діяльності учасників Другого Всеукраїнського з'їзду вчителів (серпень 1917 р.) [1].

Усвідомлення проблеми педагогічної організації дозвілля суспільства взагалі, і дітей шкільного віку зокрема, піднесення її на загальнодержавний рівень підтверджується регулярними проведеннями зборів Земських установ, на яких проводилися звіти з питань організації вільного часу.

Осмислення значення доцільно організованого вільного часу школярів не лише надало важливості діяльності існуючих товариств, а й зумовило виникнення ряду нових. За час існування товариства накопичували досвід, розширюючи та поглиблюючи поле своєї діяльності. Початок XX століття характеризується в цьому відношенні географічною експансією товариств. Якщо раніше вони організовувалися лише в містах, то відтепер значна кількість їх починає з'являтися і в сільській місцевості. Разом з тим міські товариства залишаються генераторами нових ідей у сфері вільного часу [6, с. 259–266].

Широка робота з організації дозвіллевої діяльності населення, в тому числі з дітьми шкільного віку, проводиться кооперативами, чисельність яких швидко збільшується. Так, якщо у 1905 р. налічувалося лише 2187 кооперативів, то у 1915 р. їх кількість перевищила 30000 [6, с. 58–60].

На Ізюмській (Харківська губ.) кооперативній раді (осінь 1913 р.)

були визначені завдання кооперативних організацій: 1) влаштування недільних шкіл, бібліотек-читалень і чайних; 2) організація книжкової торгівлі, поширення кооперативних газет і журналів, науково-популярної літератури; 3) організація бесід, читань, лекцій та курсів з кооперації та сільського господарства; 4) організація кінематографа, спектаклів та інших народних розваг. Для підвищення ефективності діяльності кооперативів пропонувалося утворення двох спеціальних комісій: 1) довідкової та 2) посередницької. У 1913 р. при Союзі споживацьких товариств створюється і починає свою діяльність спеціальна комісія, завданнями якої є: 1) видача різноманітних довідок, порад, вказівок; 2) посередницька допомога (співпраця з різноманітними фірмами та майстернями, забезпечення кооперативів декораціями, бутафоріями тощо); 3) скликання з'їздів та нарад; 4) залучення фахівців (знаючих осіб); 5) інструктаж на місцях. За даними, зібраними цією комісією, станом на 1915 р. нараховувалося 39 споживацьких товариств, що влаштовують спектаклі, літературно-музичні вечори, освітні лекції та екскурсії; 25 товариств, які організують ялинки та інші розваги для дітей; 23 товариства мають бібліотеки чи видають грошову допомогу на їх утримання; 47 товариств, які підтримують різні просвітницькі товариства, 9 товариств мають свої чайні; у 4 товариств є грамофони; і у 5 товариств – кінематографи.

Одним із важливих видів дозвіллевої діяльності дітей шкільного віку науковці (В. Данилевський, Н. Дебольський та ін.) називали «самодіяльність», метою якої було задоволення індивідуальних інтересів особистості здебільшого творчого характеру. На думку А. Дауге, лише в цікавій та творчій діяльності розвиваються кращі людські риси та почуття, які формують особистість. Педагог вважав, що «не те, що учням розповідають і пояснюють, не те, що вони вичитують і заучують із книжок, а лише те, що вони переживають, входить складовою частиною в їх розумову особистість, і лише від пережитого і самостійно всіма силами почуття і розуму переробленого, розширюється обсяг їх душі» [2, с. 7]. Відтак, згідно висновку педагогів, «самодіяльність» як вид дозвілля має найкращі можливості для задоволення особистих інтересів та потреб школяра, що в підсумку сприяє його самореалізації як особистості.

Ще одним видом дозвіллевої діяльності, який привертав увагу науковців, було спілкування. На сторінках педагогічних видань відмічається «особлива потреба» у спілкуванні дітей з однолітками. Наголошувалося, що навчання, як провідна діяльність дитини шкільного віку, не може повністю задовольнити цю «потребу», а сфера вільного часу, навпаки, має всі необхідні для вирішення даного питання можливості. Мета спілкування, як виду дозвіллевої діяльності, передбачала задоволення індивідуальних потреб особистості в самоствердженні, саморозвитку та самореалізації, обмін інформацією, розширення кругозору тощо [5]. Окрім цього, на думку М. Демкова, реалізація даного виду дозвіллевої діяльності якнайповніше сприяла соціалізації дитини [3]. Найбільш доцільною формою поєднання даних видів дозвіллевої діяльності є дитячі організації,

об'єднання (товариства) та союзи.

Яскравим прикладом організації практичної дозвілєвої діяльності того періоду можна назвати діяльність дитячих товариств «Сетлемент» та «Дитяча праця та відпочинок». У 1905 р. С. Шацький починає організувати дитячі клуби, де діти мали змогу займатися співами, танцями, малюванням, рукоділлям, проводити елементарні досліди з фізики та хімії. Метою діяльності цих клубів було надання дітям шкільного віку розумних занять та розваг, створення для них чогось радісного та привабливого. Діяльність клубів активізувалася, і 7 листопада 1906 р. вони були об'єднані в офіційно зареєстроване товариство «Сетлемент».

На базі товариства «Сетлемент» функціонували різноманітні клуби. Наприклад, організація роботи в клубі «Музей» (таку назву він отримав за специфікою занять, пов'язаних із природою та природними явищами) відбувалася у визначених вікових групах за різними напрямками. Діти були поділені на п'ять основних груп:

- 1 група: найстарші хлопчики віком 12–16 років, які займалися електротехнічною діяльністю;
- 2 група: хлопчики та дівчатка віком 10–14 років, які надавали перевагу вивченню «фізики»;
- 3 група: школярі віком 9–12 років. Серед їх захоплень перевага надавалась історії, починаючи з часів виникнення людства;
- 4 група: хлопчики 8–11 років, які займалася етнографічними побудовами;
- 5 група: хлопчики й дівчатка віком 8–9 років, для яких проводилися заняття з ліплення з глини [9].

У лютому 1909 р. розпочало свою діяльність товариство «Дитяча праця та відпочинок», метою діяльності якого була дозвілєва культурно-виховна робота з підростаючим поколінням, яка включала набуття вихованцями організаторських навичок через організацію дитячого самоврядування [4; 9]. Виходячи з положення, що дитяча праця повинна бути загальноосвітньою, засновники товариства організували його функціонування таким чином, щоб дати учням можливість проявити себе у самостійно обраній діяльності, ознайомити їх із історією людської праці, пов'язуючи в уяві вихованців минуле та сьогодення. Основними формами роботи були різнопрофільні кімнати-майстерні, тематичні бесіди та читання, екскурсії (в музеї, картинні галереї, на фабрики та заводи, за межі міста тощо) [4]. Ще одним важливим елементом діяльності товариства «Дитяча праця та відпочинок» була наявність спільної зали для проведення рухливих ігор, постановки театралізованих вистав, загальних читань із туманними малюнками, співки та концертів хору. Улітку ці форми роботи проводилися на майданчику для ігор, який знаходився поряд із товариством [4].

1911 рік ознаменувався ще однією яскравою подією у дитячому житті. О. Тисовський, П. Франко та І. Чмола за зразком англійського скавтингу, поєднаного з українськими національними традиціями, засну-

вали на Галичині організацію «ПЛАСТ». Свій початок «ПЛАСТ» бере з підготовчих гуртків при Львівській Академічній гімназії. Членами цих гуртків були студенти університету, учні Академічної гімназії, Головної державної семінарії, Торговельної школи, Жіночої семінарії Українського педагогічного товариства тощо. 12 квітня 1912 р. О. Тисовський прийняв присягу від першого пластового гуртка у Львові (Зараз цей день вважається офіційним Днем заснування «ПЛАСТу»). У цей час з'являється посібник для пластунів «Життя в ПЛАСТі», автором якого є О. Тисовський [8].

Окрім дитячих громадських організацій та об'єднань при школах з другої половини XIX століття розповсюдження набувають «Травневі союзи», метою діяльності яких була природоохоронна робота [7; 10]. Функціонування таких союзів передбачало не лише заходи по збереженню навколишнього середовища, а й створювало умови для проведення святково-розважальних видів діяльності (свята деревонасадження, День птахів та ін.).

Таким чином, включення школярів у роботу дитячих організацій та об'єднань дозволяло практично реалізовувати потребу в дозвілєвому спілкуванні, розвитку особистісних якостей тощо. Напрямок подальшої роботи вважаємо дослідження можливостей сучасних дитячих громадських організацій для задоволення дозвілєвих потреб дітей шкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Всеукраїнський учительський з'їзд. Тези докладів, дебати, постанови. – Київ, 1917. – 39 с.
2. Гюйо М. Искусство с социологической точки зрения / М. Гюйо ; пер. Д. А. М. – С.-Петербург, 1900. – 463 с.
3. Демков М. И. Курс педагогики для учительских институтов, высших женских курсов и педагогических курсов женских гимназий. Часть II: [Теория и практика воспитания] / М. И. Демков. – Москва, 1908. – 338 с.
4. Задачи общества «Детский труд и отдых». – М. : Посредник, 1909. – 8 с.
5. Крюков С. Н. Дети – граждане будущего. (Детские клубы и площадки) / С. Н. Крюков. – М. : Изд. Московского союза потребительских обществ, 1916. – 24 с.
6. Мединский Е. Н. Внешкольное образование, его значение, организация и техника / Е. Н. Мединский. – [второе издание, значительно дополненное и переработанное]. – М. : кн-во «Наука», 1914. – 328 с.
7. Охрана полезных птиц // Народная школа. – 1880. – № 8. – С. 66–67.
8. Савчук Борис. Український Пласт 1911–1939 / Борис Савчук ; упоряд. О. Сич. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1996. – 268 с.
9. Шацкий С. Т. Педагогические сочинения : в 4-х т. / С. Т. Шацкий ; под ред. И. А. Каирова, Л. Н. Скаткина, М. Н. Скаткина, В. Н. Шацкой. – М. : Изд. АПН РСФСР, 1962. – Т. 1. – 304 с.
10. Школьные майские союзы для изучения и защиты птичек. – СПб, 1905. – 40 с.